

J. Wieten, *Dagblad en doorbraak. De Nederlander en De Nieuwe Nederlander* (Kampen: Kok, 1986, x + 479 blz., f42,50, ISBN 90 242 0924 2).

Hoewel er sedert een jaar of tien een verheugende toename van de belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse pers valt waar te nemen, vertoont dit veld van geschiedschrijving nog tal van witte plekken. Een van de grotere betreft de protestants-christelijke (dagblad)pers. Anders dan bijvoorbeeld de katholieke pers heeft die weliswaar nimmer kunnen bogen op een omvang die in overeenstemming was met het potentiële afzetgebied, maar als spreekbuis en bindmiddel van en voor het protestantse volksdeel waren haar betekenis en invloed aanmerkelijk groter dan de aantallen en de oplagecijfers aangeven. In deze lacune is thans voor een deel voorzien door de politicoloog en communicatiewetenschapper J. Wieten die in maart 1986 cum laude promoveerde op een proefschrift over *De Nederlander en De Nieuwe Nederlander*.

Wieten richt zich in het bijzonder op de periode 1930-1947, maar neemt een ruime aanloop, waarin hij niet alleen de levensloop van *De Nederlander* vanaf de oprichting in 1893 schetst, maar ook het politieke, kerkelijke en levensbeschouwelijke kader waaruit de krant is ontsproten. Van meet af aan was er een nauwe relatie met de personen en groeperingen in de antirevolutionaire kring, waaruit aan het eind van de negentiende/begin van de twintigste eeuw de Christelijk Historische Unie is voortgekomen. Tot in de jaren dertig werd de hoofdredactie van *De Nederlander* gevoerd door vooraanstaande CHU-politici. Van 1894 tot 1921 was jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman hoofdredacteur en daarna onder anderen prof. dr. J. R. Slotemaker de Bruine en jhr. mr. D. J. de Geer. Naast deze personele unies was er sedert 1920 ook een statutaire relatie met het programma en de beginselen van de CHU, die in 1921 tot uiting werd gebracht in de ondertitel: 'Dagblad tot verspreiding van de Christelijk-Historische beginselen'.

Nadat De Geer in 1934 terugtrad als voorzitter van de commissie van hoofdredactie kwam de leiding in handen van een groepje 'Jonge Turken' die zich eigenlijk niet in de CHU thuis voelden. De centrale figuur werd al spoedig mr. G. E. van Walsum, met naast zich onder anderen mr. dr. P. Liefstinck, jhr. mr. G. W. van der Does, mr. dr. J. van Bruggen en dr. Ph. J. Idenburg. Deze jonge academici waren nagenoeg allen gevormd in en door de Nederlandsche Christen-Studentenvereniging, in de jaren twintig en dertig een belangrijk ontmoetingscentrum voor politieke, kerkelijk-godsdienstige en maatschappelijke vernieuwingen. In de tweede helft van de jaren dertig droegen Van Walsum cum suis hun opvattingen over onder meer het onderwijs, de omroep, de ordening van het bedrijfsleven en de anti-theses, (ook) uit in *De Nederlander* daarbij sterk geïnspireerd door de Zwitserse theoloog Karl Barth en met duidelijke sympathie (maar niet zonder kritiek) voor het socialisme. Als gevolg van deze redactionele koers ontstonden er tal van conflicten met CHU-leider De Geer, maar tot een breuk of afscheiding kwam het vooralsnog niet.

Bij de (eerste) persreorganisatie van eind 1941 sneuvelde ook *De Nederlander*, overigens niet tot spijt van Van Walsum, die de uitgave al eerder had willen staken. Enkele maanden daarvoor had hij zijn medestanders al laten weten dat hij met het oog op de vernieuwing van het partijwezen na de oorlog meer heil zag in 'de organen van de publieke opinie' dan in de oude partijen. Wat hem voor ogen stond was een groot, onafhankelijk dagblad 'van een duidelijke, christelijke signatuur, dat op politiek, kerkelijk en cultureel terrein leiding zou kunnen geven in den geest, dien wij de juiste achten'. In beginsel waren er drie mogelijkheden: a een dergelijke krant zelf oprichten, maar dat zou zeer grote investeringen vergen; b

'infiltreren' in een van de bestaande grote kranten, die bezig waren hun goodwill te verspe-
len en c uitbouw van *De Nederlander* tot het medium waaraan de vernieuwingsbeweging
behoefte had.

Tot aan de bevrijding zijn Van Walsum cum suis druk doende geweest met de verwerke-
lijking van hun krantenplan. Kapitaal voor een geheel nieuw dagblad was er niet en de be-
sprekingen met onder meer het *Algemeen Handelsblad* en *De Telegraaf* liepen uiteindelijk
op niets uit, zodat Van Walsum rond 5 mei 1945 toch weer terecht kwam bij de raad van
commissarissen van de stopgezette *Nederlander*. Hij vond hen bereid de krant als *De
Nieuwe Nederlander* voort te zetten en het hoofdredacteurschap aan hem toe te vertrouwen,
tot grote woede van CHU-voorzitter Tilanus, die Van Walsums 'coup' diefstal noemde.

In naam was *De Nieuwe Nederlander*, waarvan het eerste nummer (met de nummering van
de oude *Nederlander*) verscheen op 14 mei 1945, een CH-blad, maar Van Walsum haakte
onmiddellijk aan bij de doorbraakgedachte, zoals die gestalte kreeg in de Nederlandse
Volksbeweging en vervolgens ook in de Partij van de Arbeid. De breuk met de CHU werd
definitief toen Van Walsum begin 1946 lid van de Partij van de Arbeid werd.

De Nieuwe Nederlander zou slechts een kort leven beschoren zijn. Aanvankelijk zag het
daar niet naar uit. Tot medio 1946 telde het blad circa 40.000 abonnees (in de jaren dertig
had *De Nederlander* er slechts 7.000 à 8.000), met edities voor onder meer Den Haag, Lei-
den, Rotterdam en Utrecht en een landelijke editie. In de tweede helft van 1946 daalde dat
aantal tot circa 20.000. In de herfst van dat jaar werd de exploitatie overgenomen door De
Arbeiderspers, maar een halfjaar later liet directeur Van de Kieft weten de exploitatie uiter-
lijk per 1 april 1947 te staken. Het laatste nummer verscheen op 12 april. De uitgave werd
symbolisch voortgezet door *Het Parool*, in casu het *Haagsch Dagblad* (waarin opgenomen
De Nieuwe Nederlander).

Het lot van *De Nieuwe Nederlander* was in zoverre niet uitzonderlijk dat in die woelige
eerste jaren na de bevrijding tal van nieuwe kranten na korte tijd van het perstoneel ver-
dwenen. Na de zuivering keerden de meeste oude kranten terug om in snel tempo hun
vroegere positie te heroveren. In dat opzicht gaat Bloms continuïteitsthesen ook op voor het
terrein van de pers. De terugkeer van onder meer de *Haagsche Courant*, het *Utrechtsen
Nieuwsblad* en het *Rotterdamsch Nieuwsblad* heeft in niet geringe mate bijgedragen aan het
abonneeverlies van *De Nieuwe Nederlander* in 1946. Maar er waren meer factoren. Een van
de belangrijkeren was zonder twijfel het feit dat de doorbraak geen vaste grond onder de voet
heeft gekregen en voorts hebben een rol gespeeld: de slechte commerciële opzet, het gemis
aan landelijke spreiding, de problemen met de CHU, de band met de PvdA en de
Arbeiderspers, de politieke onenigheid binnen de hervormde kerk, de opstelling in de Indo-
nesische kwestie en de bestrijding van de anti-these.

Wietens studie schetst niet alleen een boeiend stukje protestants-christelijke persgeschie-
denis tussen 1930 en 1947, maar plaatst dat scherp en duidelijk in de context van de poli-
tieke geschiedenis van die periode, daarbij aantonend dat het 'aanvankelijk 'aanslaan' van
de vernieuwing en de doorbraak niet slechts in de door bevrijdingsroes en 'zelfverblindings'
verduisterde geesten van de vernieuwers heeft bestaan' (341), maar in het geval van Van
Walsum cum suis wortels heeft die tot ver in de jaren dertig terugreiken.

R. A. H. Vos

J. Presser, *Louter verwachting. Autobiografische schets 1899-1919* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1985, 173 blz., f36,50, ISBN 90 295 3416 8).

Toen de eerste versie van *Ondergang* gereed was begon Presser aan zijn autobiografie. Dat was in 1963. De eerste tachtig bladzijden zijn uit de zomer van dat jaar. Hij nam het werk weer op in september 1966 en werkte aan de laatste veertig bladzijden met grote tussenpozen tot zijn dood op 30 april 1970. Het resultaat dat hier als boekwerkje voor ons ligt is dan ook niet omvangrijk. De vele reacties op *Ondergang* na 1965 waren er mede debet aan dat dit laatste geschrift van Presser eigenlijk uit niet meer bestaat dan twee inleidende hoofdstukken. Het sluit af op een voor hem beslissend moment: 1 juni 1919, de dag 'nadat de zware bonzende deur van de bank achter me was dicht gevallen en ik het beroep van kantoorbediende vaarwel had gezegd'.

De twee hoofdstukken bevatten tal van bijzonderheden, anekdotes en voorvallen over zijn familie, ouders, tantes en ooms, de Amsterdamse jodenbuurt, zijn Antwerpse jaren (1903-1907) en zijn jarenlang verblijf in de Transvaalbuurt. We lezen over zijn falen op de HBS en het succes van de Openbare Handelsschool, zijn levenslange grote liefde voor Mozart, Heine, Voltaire en over zijn grote stimulator en voorbeeld: de leraar Nederlands en geschiedenis Arie Zijdeveld. Deze schets voegt, zo dunkt mij, niets wezenlijks toe aan het beeld dat we van deze boeiende persoonlijkheid en 'eigenaardige' historicus reeds bezaten. Als kenner bij uitstek van de gevaren van het ego-document als historische bron was hij zich maar al te bewust van de valstrikken die de schrijver van een autobiografie te wachten staan. Is hij daarom soms zo afwezig? Hij vertelt meer over anderen dan over zichzelf. Niettemin legt Presser in het begin van zijn schets een verantwoording af voor zijn keuze voor het autobiografische genre. Hij wil zichzelf beter leren kennen door deze autobiografie, memoires stel je voor anderen op zo heet het. Ging het hem echt om meer zelfkennis? Is hij werkelijk ervan overtuigd geweest dat deze exercitie hem meer zelfkennis zou kunnen verschaffen? Ik betwijfel het ten zeerste. Was dat ook nog nodig in 1963? Een jaar voordat hij zich aan dit geschrift waagde (in 1962 dus) karakteriseerde hij zichzelf in een brief aan een Utrechts collega als een volstreekte agnosticus voor wie geschiedschrijving slechts een 'act of faith' kon zijn. Geloof waarin? Opgevoed als hij was met Voltaire en Anatole France werd hij later — zo schreef hij — nog totaal 'bedorven' door de Historia Moderna. 'Zo erg zelfs, dat ik in een mismoedige bui wel eens ervoor gepleit heb, de hele santekraam van voor zeg 1870 doodgewoon af te schrijven, nog erger eigenlijk dan indertijd Pater Hardouin'.

Als er één rode draad door Pressers oeuvre loopt dan is het toch wel de overtuiging dat geschiedenis 'in laatste instantie' onkenbaar is. Geschiedenis van uitroeptekens voorzien, van vraagtekens en nog eens vraagtekens, dat deed hij van het begin tot het eind, op colleges en in geschriften. Zijn veelzijdige en grote eruditie stond in dienst van dat ene doel: ontmaskeren en vele ego's werden door hem ontmaskerd. Is zo'n geestesgesteldheid geen belemmering voor het schrijven van een autobiografie? Pressers geschrift bevat nogal wat bespiegelingen die het 'ik' voor de lezer eerder verhullen dan zichtbaar maken. Waren memoires voor het nageslacht dan toch niet leuker en informatiever geweest? Tenslotte zij vermeld dat in dit boekwerk ook opgenomen zijn: de rede die Presser op 5 mei 1970 had willen uitspreken ('In de schaduw van vandaag'), een 'In memoriam' door Bep en Auke de Jong en tenslotte een volledige bibliografie van het werk van Presser.

P. B. M. Blaas